

Сумська міська централізована бібліотечна система
Центральна міська центральна бібліотека ім. Т. Шевченка
Відділ довідково-інформаційної роботи

Пам'ятаємо день ВИЗВОЛЕННЯ

**2 вересня 1943 року
місто Суми звільнили від
нацистських загарбників**

Суми 2020

Війна... Страшна війна минулого століття, пекуча рана, яка болить досі чи не в кожній родині України. 75 років минуло з тієї тривожної ночі, коли замовкли останні постріли гармат на українських землях, прийшов мир, настала тиша, за яку заплачено ціною життя мільйонів українців.

8 та 9 травня Україна, разом з усім світом, відзначає День пам'яті та примирення, День перемоги над нацизмом у Другій світовій війні

Корогод Б. Л. Сумська область у роки Великої вітчизняної війни / Б. Л. Корогод, Г. І. Корогод, М. І. Логвиненко. – Суми, 2003. – 178 с.

9 травня 1945 року гітлерівська Німеччина підписала акт про беззастережливу капітуляцію фашизм був розгромлений. В цю велику справу всесвітньо-історичного значення гідний внесок зробили і сумчани. На суші, в повітрі і на морі, на всіх фронтах Великої Вітчизняної війни [...], в партизанських краях громили ворога 577655 уроженців та жителів Сумської області. Понад 350 тис. з них перебували в регулярній армії. 154462 загинули, 120 тис. нагороджені за ратні і трудові подвиги орденами і медалями, майже 200 уроженців і жителів Сумщини удостоєні звання Героя Радянського Союзу, в тому числі 44 – посмертно. Прославлений льотчик І. М. Кожедуб удостоєний цього звання тричі, маршал бронетанкової військ П. С. Рибалко, льотчик підполковник С. П. Супрун -

двічі. 33 сумчанина стали повними кавалерами ордена Слави.

Нинішні поколінням сумчан не забувають своїх земляків – учасників битви з фашизмом.

Військові поховання на території Сумської області. – Суми: «Видавництво «МакДен», 2005. – 2005. – С. 5-9.

Криваві сліди залишили фашисти на Сумщині. На території області біля 1 тис. братських та одиночних могил, у яких поховано понад 100 тис. радянських воїнів та партизанів. В Сумах поховано понад 9 тис. воїнів. В книзі ви знайдете перелік могил і адреси, де вони знаходяться. Найбільша кількість братських могил на Лучанському кладовищі. Серед них Братська могила жертв фашизму, де поховано 67 сумчан, розстріляних фашистами 22 квітня 1943 р. Серед них комсомольці підпільної організації «Прапор»: Дмитро Косаренко, Володимир Худяков, Володимир і Наталія Рапоти.

Книга пам'яті України : Сумська область. Т. 1. – Суми : Видавництво «Слобожанщина», 1994. – С. 33-41.

В історичному нарисі розповідається про найважливіші події в м. Суми напередодні і в роки Великої Вітчизняної війни та списки сумчан загиблих на фронтах, в партизанських загонах і в підпіллі.

Корогод Галина. Міліція Сумщини в роки Великої Вітчизняної війни [Електронний ресурс] // Сумський історичний портал. – Текст. дані. – 02.11.11. – Режим доступу: [http://history.sumy.ua/research/article/164-](http://history.sumy.ua/research/article/164-militsiyasumshchinivrokivelikojivitchiznyanojivijni.html)

[militsiyasumshchinivrokivelikojivitchiznyanojivijni.html](http://history.sumy.ua/research/article/164-militsiyasumshchinivrokivelikojivitchiznyanojivijni.html) (дата звернення: 03.05.2020). – Назва з екрана.

«Протягом червня – липня 1941р. Сумщина перебувала на досить великій відстані від лінії фронту. Але незабаром ситуація стала мінятись: з 25 серпня Сумщина стала ареною бойових дій. Це були бої на території Хільчицького і Шосткинського районів проти 2-ої танкової армії Гудеріана, що мала замкнути кільце оточення

військ Південно-Західного фронту з 1-ю танковою групою Клейста. Мужньо обороняли Шостку два винищувальні батальйони, що були укомплектовані із працівників органів НКВС області. Але ситуація на півночі області була вирішена 15 вересня 1941р., коли в районі м. Лохвиця танкові частини ворога зімкнули кільце. 10 вересня 1941р. німці захопили Путивль, 16 вересня – Буринь. На протязі другої половини вересня радянські війська намагались утримати Ворожбу, Білопілля, Суми. В тяжких боях приймали участь мобілізовані до армії співробітники міліції

Потім почалася евакуація промислових підприємств міст, розташованих по лінії Південної залізниці: Суми, Охтирка, Ромни. З Сум було вивезено обладнання Червонозоряного рафінадного заводу, заводу «Сельелектро», текстильної та взуттєвої фабрик, біофабрики, частково обладнання цегельних заводів і дрібних підприємств.

21 серпня 1941 р. було прийнято рішення про евакуацію заводу ім. Фрунзе. Почався демонтаж заводу, 25 серпня 1941 р. перший ешалон з обладнанням, кваліфікованими робітниками та інженерно-технічним персоналом вирушив з Сум».

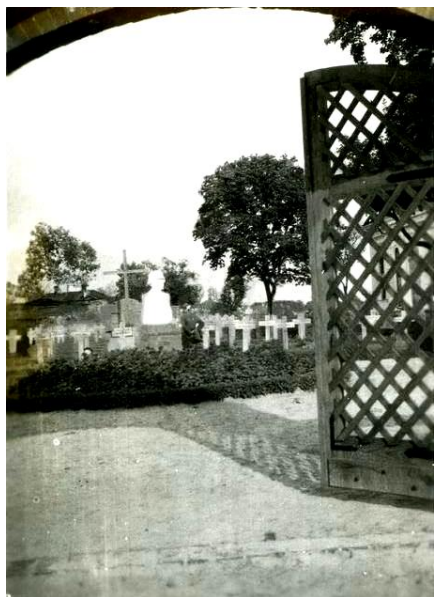
Ленський О. В. Історія світлин м. Суми. – Суми, 2017. – С.98-101.

«Все змінилося, коли в 13 школі окупаційна влада організувала шпиталь, що діяв до серпня 1943 року, і який був евакуйований разом з усім гарнізоном, а також цивільними, що склали німецьку адміністрацію і тими хто підтримував німецьку владу.

В основному до шпиталю потрапляли військові з Курської дуги. На попередніх світлинах ви бачили санітарні машини під тентом в центрі міста. На фронт доставлялася зброя, боезапас, особовий склад, а назад везли поранених. Якщо поррахувати, що в кращому разі виживало, з тих кого довели до шпиталю, 70 %, то 800 могил нам дадуть розрахунок тих хто був в цьому шпиталі.

Не можна погодитися, що це кладовище німецьких льотчиків, бо пам'ятник поставлений солдату в касці. На хрестах немає знака люфтваффе, а це орел зі свастикою.

В 1943 році в 13 школі після німецького існував радянський шпиталь, де лежав мій батько і мій майбутній тесть, а моя мате працювала там медичною сестрою. Цими хрестами топили печі в

шпиталі. Сліди від могил ще довго було видно. Мене бабуся водила в цю церкву, і я з іншими дітлахами бігав серед цих могил, які вже густо поросли травою, але ще проглядалися. Крім німців тут були поховані українці, угорці, словаки, італійці поляки, що воювали в підрозділах вермахту або брали участь в каральних акціях.

Ці поховання розглядалися як тимчасові [...] Частина поховань була знищена забудовою, частину розкопали дослідники Народного союзу Німеччини. [...]

У верхній частині Іллінського скверу теж було декілька поховань, але чиї вони сказати важко. Мате розповідала, що коли прибував ешелон з пораненими, то мобілізувався весь гужовий транспорт. Найбільш важких везли на рафінадний завод, а тих хто міг рухатися самостійно направляли в 13 школу, якщо був транспорт, то і важких теж везли до 13 школи. Бинти прали по декілька разів поки з них нічого не лишалося, операції робили з допомогою звичайної пилки і ножа. В мене від матері лишилося декілька світлин цього шпиталю разом з його працівниками. Я раніше в своїх книжках їх подавав»

Лукашенко І. Г. 232-а Сумсько-Київська дивізія / І. Г. Лукашенко. – Суми : СОД, видавництво «Козацький вал», 2000. – 350 с.

Пропонуються нотатки нашого земляка, прямого учасника боїв, який своїми спогадами відображає події звільнення Сумщини і Сум від німецько-фашистських загарбників 232-ю дивізією.

Місто славить героїв : 60-річчю визволення міста Суми від фашистських загарбників присвячується / Уклад. О. М. Борсяк, В. К. Шейко. - Суми, 2003. - 16 с.: іл.

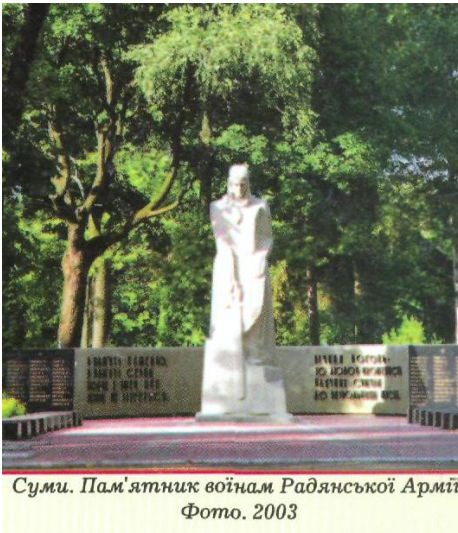
2-го вересня Суми святкують День визволення міста від фашистської окупації. В ілюстрованій брошурі розповідається про роки окупації і визволення Сум.

На Курской дуге. На сумском направлении / И. Я. Выродов, М. К. Секирин, Г. И. Коротков. - М., 1974. - С. 239-243.

Бойовий шлях 38-ї армії в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945.

Німецько-фашистський окупаційний режим на Сумщині // Карпенко М. П. Велика Вітчизняна чи Друга світова?! / М. П. Карпенко. – Суми : 2006. – С .27-44.

У грудні 1942 року в Сумах та районах області фашисти розкрили велику організацію ОУН. Керівником її був Семен Семенович Сапун, директор приватної гімназії, яка діяла під прикриттям „Просвіти”.

Пам'ятки бойової слави міста Суми. / Підгот. О. І. Васильковський. – Суми : Корпункт, 2005. - 19 с.: іл.

Братські могили з великою кількістю похованих воїнів є на Центральному кладовищі (73), Лучанському (112), Барановському (26) та інших кладовищах. Пам'ять про всіх похованих увічнена спорудженими на їх могилах пам'ятниками, серед них 3 скульптури, 8 обелісків, 2 стели. В даному посібнику є

фото і опис пам'ятників бойової слави.

Победное знамя освобождения : Сборник документов и материалов. - Сумы, 2005. - 83 с.

Збірник документів, нарисів, спогадів про Велику Вітчизняну війну і участь в ній жителів м. Суми і області. Із „Акту обласної надзвичайної державної комісії про злочиння фашистських загарбників м. Суми ” від 26 вересня 1943 р. дізнаємося, що німці проводили масові арешти населення. Тюрми були переповнені. Арештовані важко працювали, страждали від побоїв. Щодня їх групами по декілька чоловік розстрілювали. Розстрілювали і спалювали в'язнів на території заводу ім. Фрунзе, на території господарського двору тюрми (4 ями), в кар'єрі цегельного заводу №2 біля с. Тополя та в інших місцях. Всього знайдено 15 ям. В одній із ям на території заводу ім. Фрунзе було знайдено 60 трупів, тільки в перших двох рядах знайшли 28 трупів, в тому числі 16 жіночих, 10 чоловічих і 2 дитячих. Чоловіки і жінки були вбиті пострілами в потилицю, діти кинуті в яму живими. В цьому документі знаходиться багато фактів про звірства фашистів.

Сергиенко М. В. Путешествие с дилетантом, или Мой Дом в интерьере Троицкой / М. В. Сергиенко. – Сумы, 2012. – С. 11-12.

«В августе 1941 года во дворе заставляли рыть щели. Уже часто бомбили. [...] в памяти – в Дом вбегает мама в военной форме – гимнастерке и сапогах и кричит: «Что же вы сидите, собирайтесь, берите зимнее пальто, серебро, белье и бегите на станцию, госпиталь уже отъезжает!» Мамина областная больница была превращена в эвакогоспиталь и мы с бабушкой (отец был на фронте) эвакуировались вместе со служащими в товарных вагонах.

Так одевались наши женщины в годы войны

20 тысяч сумчан были эвакуированы в 1941 году. 20 тысяч детей, женщин и стариков месяцами скитались в товарных вагонах, брели по пыльным дорогам с детьми и узлами, не мылись, спали не раздеваясь. Как-то на привале нас догнало стадо коров. Они громко мычали, недоенные. И моя царственная бабушка организовала дойку и сама доила. И делала это так величественно».

Сумская область в период Великой Отечественной войны. 1941-1945 : Сборник документов и материалов. – 2-е изд. – К., 1988. – 437с.

В збірнику містяться документи і матеріали, які розповідають про важливі події Великої Вітчизняної війни на території Сумщини в т.ч. і в місті Суми.

Андрухова Н. «Наш город был взят без боя» : спогади / Н. Андрухова // Данкор. – 2001. - № 42 (17 окт.). – С.8.

10 жовтня Суми окупували німецькі війська. Як це відбувалося?

Олексій Никонович Латаєв, ветеран війни, під час окупації жив в Сумах, з приходом радянських військ був зарахований в 1-й гвардійський корпус, згадує: «30 вересня 1941 року, на світанку, почався наліт фашистської авіації. Кидали фугасні бомби, запальнички різних кольорів - сині, зелені, жовті. Як ілюмінація. Дивитися красиво, але це ж термічні бомби, вони ж загоряються! Літак пролетів над центром міста, скинув бомбу на двоповерховий цегельний будинок (на цьому місці зараз готель "Україна"). Рознесло в друзки! Друга бомба потрапила в будинок напроти собору, той, біля якого зараз художники картини продають. Там раніше була аптека. Третя бомба попала в кутовий будинок нинішньої Соборної й площі Незалежності. Горіло все місто.

Через 10 днів, 10 жовтня, було похмуро, випав перший сніг. Я вийшов на вулицю виглянув з підвороття - ідуть німці. У зелених шинелях, касках. Вулиці були забарикадовані. За піхотою німці тягнули гармату. Наші до цього часу вже відступили.»

Багаєва С. Наче й не було війни...: Спогади / С. Багаєва // Суми і сумчани. - 2007. - №18(4 трав.). - С. 4.

Роберт Семенович Богуш пригадує, що коли почалася війна йому та його товаришам було 14 років. «Цей час для мешканців міста став суцільним мороком. Здавалося, що знову повернулися часи Середньовіччя. Фашисти увійшли в місто, почали розстрілювати та брати в полон червоноармійців, які потрапляли в оточення. Яюсь містом прокотилися чутки, що в школі №8 по вул. Дзержинського знаходиться табір військовополонених, де вони помирають від голоду. На той час заклад був огорожений залізним парканом, на розі вулиці фашисти встановили дві вежі, на яких з кулеметами чергувала охорона.

Полонені червоноармійці помирали в таборі від голоду та холоду. Небайдужі громадяни вирішили допомогти полоненим. Моя мати зварила з того, що було суп, і ми з нею пішли до табору. Було, звичайно ж, моторошно... Зайшли з боку вулиці Псільської, озирнулися - нікого немає. А згодом побачили, як із двору виглядали інші жінки, їх назбиралося багато, усі вони прийшли з казанками та відрами, щоб нагодувати полонених хто чим може.

Жінки повільно почали підходити до паркана та просити дозволу передати їжу в'язням. Німці щось кричали по-своєму, але не стріляли. А в цей же час полонені, які знаходилися у напівпідвальному приміщенні, почали вириватися на волю. Але там були охоронці.

Вони намагалися утримати людей, але дарма. Сотні армійців вирвалися з будівлі й кинулися до їжі, немов у бойову атаку. Німці, побачивши це, почали кричати, а потім стріляти в повітря, боячись, що полоненим передадуть зброю. Жінки ховалися у двори, а в'язні - назад у підвали. Ми декілька разів приходили годувати цих нещасних...

Багато з них померли від голоду, були розстріляні. За школою над урвищем знаходився пустир з їхніми братськими могилами».

Суми. Пам'ятник жертвам фашистських концтаборів. Фото. 2003

Гагина Елена «Чтобы вы не знали войны...»: самое страшное - когда убивали евреев // Ваш шанс. – 2008. – №19. – Текс. дан. – 07.05.08. – Режим доступа: <http://www.shans.com.ua/?m=nr&in=142&ir=328&id=15366> (дата обращения: 03.05.2020). – Название с экрана.

Воспоминания сумчанки Марфы Аверьяновны Олейниковой.

«Самое страшное было, когда убивали евреев. Я ведь на окраине жила, видела это. Те, кто в центре жил, не могли видеть весь этот ужас. Вели их в Липках и загнали во двор, туда, где сейчас автошкола, возле третьей общеобразовательной. Там был барак. Их раздели, забрали ценности. Котлован был вырыт. В пять часов вечера их стали расстреливать. Стоял жуткий крик и плач детей... Утром закидали землей. Потом уже на том месте построили станцию переливания крови...

Немцы-то думали, что навсегда останутся. Город приводили в порядок, достраивали, как для себя. Стены нынешней 13-й школы стояли свежестроенные, а все отделочные работы производили

немецкие солдаты. И не только там. Дом напротив нынешней облгосадминистрации тоже отделяли представители «высшей расы». Юной сумчанке пришлось поработать там: окна мыла, пол. Каждый человек был на учете. Каждого контролировали».

2 вересня - День визволення міста //Суми і сумчани. - 2006. - №35(31 серп.). - С. 5.

Друге вересня щороку несе Сумам святковий настрій, радість Пам'яті, бо саме цього дня 1943-го року місто звільнили від фашистських загарбників. Старожили згадують, як сумчани зустрічали визволителів.

Васильковський О. І. Герої, яких не забути! // Площа Незалежності, 2. - 2003. - № 8 (серп.). - С. 9-10.

Почесне звання "Почесний громадянин міста Суми" присвоєно воїнам-визволителям С.С. Мартиросяну, І. І. Мельникову та Л.М.Протопопову.

Командир 50-го
стрілецького корпусу
С. С. Мартиросян

Командир 167-ї
стрілецької дивізії
І. І. Мельников

Заступник командира
1140-го стрілецького полку
340-ї стрілецької дивізії
Л. М. Протопопов

Васильковський О. І. Народ, осяяний пам'яттю, - нездоланий //Суми і сумчани. – 2007. - №18 (4 трав.). – С. 3.

Понад 15 тисяч мешканців нашого міста воювали на фронтах і в партизанських загонах. Не повернулося з війни 6 тисяч. Ще 6 тисяч громадян було знищено під час окупації міста.

Васильківський О.І. Про дивізію, яка народилася в Сумах / О.І. Васильківський //Суми і сумчани. - 2008. - №19 (8 трав.). - С. 4.

Про те, що в липні 1941 року в Сумах народилася 293-я (а пізніше 66) стрілецька дивізія, котра пройшла складний бойовий шлях.

Грушевський І. За рідну землю / І. Грушевський //Суми і сумчани. - 2005. - №18(28 квіт.). - С. 6.

27 серпня 1941 року Сумщина стала театром воєнних дій. Сумський напрямок обороняла 40-а армія, а південні райони області – 21-а. Відступаючи, наші воїни переходили в контратаки. Сорокова армія – дітище сумської землі. Сумчани по праву можуть пишатися її славними воїнами.

Дубинин В. День Сум: от Сталина до Кучмы : День освобождения Сум / В. Дубинин //Данкор. - 2003. - № 38 (3 сент.). – С. А13.

Суми звільнили рано вранці 2 вересня, і вже в 7.30 над будинком міському партії "червоніла червона зірка". Протягом наступних років день звільнення міста будуть відзначати саме в цей день.

Відразу ж після звільнення міста на Червоній площі спіяли шибеницю, побудовану в жовтні 41-го й установили погруддя Леніна, що після приходу німців зарили-сховали працівники художнього музею.

По центральних вулицях міста їздила "полупорка" і розкидали обласну газету "Більшовицька зброя", присвячену звільненню. Опівдні на Червоній площі був мітинг. Грали "Інтернаціонал". Про цю подію був знятий невеликий документальний фільм. В ньому розповідається й про невеликий концерт прямо на Червоній площі: група артистів танцювала "Яблучко", а люди підтанцювали.

Місто ще місцями димілося.

В газеті «Известия» від 3 вересня 1943 року було фото – салют в Москві «в честь доблесних військ

Когда-то День освобождения Сум праздновали не только в нашем городе. На фото из газеты "Известия" от 3 сентября 1943 года - салют в Москве "в честь доблестных войск Красной Армии, освободивших город Сумы от немецких захватчиков".

Червоної Армії, звільнивших місто Суми від німецьких загарбників».

Карпова Альона. «Дорога мамочко! Пишу тобі із фронту...»[Електронний ресурс] // «Sumy News». – Текс. дані. – 02.11.16. – Режим доступу: <http://sumynews.com/blogs/10360/doroha-mamochko-pyshu-tobi-iz-frontu.html> (дата звернення: 03.05.2020). – Назва з екрана.

Солдатські листи з фронту – це своєрідний літопис Другої світової війни, хроніка основних подій, правильний барометр морально-політичного стану наших військ і тилу під час війни. Про що писали бійці? Вони правдиво оповідали у своїх листах про тяжкі втрати, про біль, про любов і ненависть, про буденне солдатське життя і подвиги бійців. Сьогодні чимало із листів солдат із Сумщини зберігається у Сумському обласному краєзнавчому музею і я невимовно вдячна його співробітникам за те, що дозволили доторкнутися до цієї частинки історії, дали прочитати переписку відомих і невідомих бійців нашої області.

«Я пішов не за славою, не за чинами. Я пішов на смерть»

Фронтіві листи того часу і сьогодні, як і колись, пахнуть порохом і димом. Безкінечно дорогі нам ці пожовклі від часу листочки. Сам час визначив їм долю – стати історичною цінністю. Адже писали їх не лише рядові солдати, а й ті герої, кому судилося творити історію і стати її героїчною частиною.

«Дорогие родные! Сегодня улетаю на фронт защищать свою Родину, свой народ. Подобрал себе замечательных летчиков-орлов. Приложу все силы, чтобы доказать фашистской сволочи, на что способны наши летчики. Вас прошу не беспокоиться. Целую всех. Степан». 30.06.41г.

Так писав своїм рідним у Суми прославлений льотчик, підполковник Степан Супрун. З перших днів війни він був на фронті і вже невдовзі чутки про його подвиги розлетілися повсюди. 4 липня Супрун вилетів на бойове завдання і не повернувся.

«Эх, Соня, как все изменилось! Какие планы были! Как хорошо было жить! А теперь война... А я собиралась в летних лагерях варить варенье, там ягоды очень много, особенно земляники... Пишу письмо под крылом самолета. Вот-вот полечу на задание. Не беспокойся за меня... Привет от Павлика. Ваша Катя ».

Лозовецька Ярослава. Свята як елемент нацистської пропаганди в окупаційний період [Електронний ресурс] : [за матеріалами газети "Сумський вісник"] // Сумський історичний портал. – Текст. дані. – 31.01.20. – Режим доступу: <http://history.sumy.ua/research/article/9147-lozovetska-yaroslava-sviata-iaak-element-natsystskoi-propahandy-v-okupatsiinyi-period-za-materialamy-hazety-sumskiyi-visnyk.html> (дата звернення: 03.05.2020). – Назва з екрана.

«Німецька пропаганда в роки окупації торкалася не тільки питань культурних і суспільно-економічних процесів, але й висвітлювала проведення як традиційних для України, так і нових свят. У газетах періоду окупації згадується про відзначення релігійних, наприклад Великодня, а також традиційних соціалістичних свят, як Міжнародного дня солідарності трудящих. Не залишало поза увагою німецьке командування проведення Шевченківських днів чи річниці виходу «Енеїди» І. П. Котляревського. Акцентуючи увагу на природжених родинних почуттях українців, пропагувалися Дні матері і Дні родини в Німеччині. Але найбільш значними і масштабними були відзначення Дня народження фюрера і, як зазначалося в періодичному виданні того періоду «Сумський вісник», Дня визволення (напад Німеччини на СРСР). Інформація про свята, їх історію і проведення висвітлювалася крізь призму німецької пропаганди в періодичних виданнях, які виходили на окупованій території. [...]

Отже свята у період окупації стали одним з основних засобів пропаганди нацистської влади. Через висвітлення інформації про святанімецьке командування під вигідним для себе кутом намагалося показати себе як кращу альтернативу більшовицькій владі».

Лушпа М. Ніщо не забуто і ніхто не забутий : Сумщина в роки Великої Вітчизняної війни. До 60-річчя визволення Сум / М. Лушпа // Сумщина. - 2003. - № 106 (12 верес.). - С. 2.

Давно відгриміла війна, заліковані її рани. Але як можна забути, що на Сумщині гітлерівські головорізи знищили понад 110 тис. людей, вивезли у Німеччину 78 тис. молоді. Повністю було

спалено 128 сіл і частково – 635 населених пунктів, 36,6 тис. дворів колгоспників, 420 підприємств (80 %), 37 залізничних вузлів і станцій, кілька депо.

Сумской ж/д вокзал, разрушенный немцами в 1943 г.

Марченко В. Захват и освобождение : городская хроника 1941-1943 годов/ В. Марченко //Панорама. - 2003. - № 36 (3-10 сент.). - С. А 6.

«Вулиці повні народу. По бруківці йдуть стомлені, спітнілі бійці з автоматами. Діти, як галчата, обліпили солдат. На тротуарах стоять щасливі городяни. Хлопчики підносять солдатам воду, жінки протягують соковиті яблука», - так розвідають про визволення міста старожили.

Нестеренко П. Тричі опалена війною / П. Нестеренко // Урядовий кур'єр. - 2003. - №161 (30 серп.). - С. 7.

З початку Великої Вітчизняної війни в місті було сформовано три батальйони, дивізію народного ополчення у складі трьох полків, в яких налічувалося понад 6 тисяч чоловік. У липні-серпні 1941-го року переважно із сумчан була сформована 293-я стрілецька дивізія, загін особливого призначення Харківського військового округу.

У роки війни Суми тричі ставали об'єктом боротьби між радянськими і фашистськими військами: в жовтні сорок першого, лютому-березні та серпні-вересні 1943 року. Бої за визволення міста розпочалися 11 серпня 1943 року, і 2 вересня 1943 року м. Суми визволено від німецько-фашистських загарбників

Пам'ятний знак на честь 293-ї дивізії та Алея Бойової Слави →

Рубанник С. Сумський Гаврош : / С. Рубанник // Суми і сумчани. - 2004. - №44 (28 верес.). - С. 12.

Микола Семенович Борщ - заступник голови ветеранської організації ВАТ «Сумхімпром». Людина великої працездатності і життєвого досвіду. У 1941 році М.С. Борщу виповнилося лише 9 років. За декілька місяців війни став мислити по-дорослому. В його дитячому серці кипів вогонь ненависті до фашистів.

Як розповів М. Борщ, у 1942-1943 рр. німецькі машини їздили не на бензині, а на спирті. Одного разу, коли машини прибули з черговою поставкою спирту, Микола, безстрашно (колона авто охоронялась) перерізав колючий дріт, яким була обгороджена площа, повідкривав крани, і спирт вилився. Микола встиг зібрати декілька літрів, щоб потім продати й купити найнеобхідніше. Дуже хвилювався, що, почувши запах спирту, вартовий може виявити його. Але все пройшло добре цього разу.

Згадує Микола Семенович, що від вулиці Новомістенська до залізничного вокзалу стояли в ряд німецькі гармати. Вони були високі. Дула обв'язані тканиною, щоб не попадав бруд. Охоронялися вони німецькими поліцейськими і вдень, і вночі. Коли охоронець відходив у другий кінець ряду, Микола залазив на гармату, швидко розв'язував тканину, насипав у дуло пісок, зав'язував і щодуху втівав. Першого разу це вдалося. І Миколу захопила ця робота. Так були засипані майже всі гармати.

Павлова Л. За солью : накануне Дня освобождения Сум нашим старожилам есть что вспомнить.../ Т. Свелеба // Ваш Шанс. - 2007. - №35(29 авг.). - С. 17А.

Сумчанка Антонина Василівна Галенкова згадує, як вже в кінці німецької окупації в м. Суми вона з подругами стали жертвами німецької облави. Німці охопили територію базару і без розбору заганяли прикладами гвинтівок дівчат і жінок в кузов автомобіля. І тільки чудом їм вдалось втекти звідти.

Павлова Лиза. У каждого есть выбор - и можно оставаться Человеком даже в самое непростое время... [Електронний ресурс] // Ваш шанс - 2008. - №19. – Текс. дан. – 07.05.08. – Режим доступа: <http://www.shans.com.ua/?m=nr&in=142&ir=328&id=15367> (дата звернення: 03.05.2020). – Назва з екрана.

«СумЧанка Антонина Галенкова - одна из тех, кто помнит время оккупации нашего города. Ей даже одной из первых посчастливилось встретить советских воинов-освободителей...

В ту ночь практически никто из них не спал. Немцы спешно собирались покинуть город и взрывали мосты. Первым взлетел в небо Писаревский мост (в начале улицы Горького). От силы взрыва раскалывались стены на Промгородке. Харьковский мост взрывали три раза. Рано утром Тоня вместе с подругой Лилей побежали посмотреть, что от него осталось. Девчонки уже добрались к Альтанке и вдруг увидели идущего им навстречу со стороны Харьковского моста солдата. Перепуганные подруги уже решили дать деру, приняв его за фашиста, но солдат заговорил на родном языке: «Девочки, немцы в городе есть?» Это были долгожданные освободители, которые уже подошли к Харьковскому мосту. Солдат запустил ракетницу, и началась переправа через реку. Счастливые подружки нарвали в парке охапки цветов и словно на крыльях понеслись встречать советских солдат. Вмиг они уже были в воде и осыпали цветами первую лодку. Радость встречи была неопишуемой: слезы, объятия...»

Рожкова Людмила. Повсякденне життя у роки нацистської окупації за спогадами сумчан [Електронний ресурс] // Сумський історичний портал. – Текст. дані. – 05.08.18. – Режим доступу:

<http://history.sumy.ua/research/article/8957-rozhkova-liudmyla-povsiakdenne-zhyttia-u-roky-natsystskoi-okupatsii-z-spohadamy-sumchan.html> (дата звернення: 03.05.2020). – Назва з екрана.

«Окупанти планували залишитися в місті надовго, тому наводили лад у будівлях, призначених для представників «вищої раси». Було проведено реєстрацію населення, яке залучалося до опоряджувальних робіт, розчищення залізних колій від снігу тощо. Діти шкільного віку, які мали б опанувати знання в школі, змушені були працювати з батьками а полі, на городах, шукати якогось підробітку, торгувати чим доведеться або просто ходити по місту поблизу німецьких установ, підрозділів, просячи їжу. Виживав той, хто краще вмів це робити. Як згадував Іван Іванович Чуяшенко (1929-2008), який під час окупації жив з батьками та сестрами на хуторі Пришиб поблизу Сум, місцеві діти навідувались до німецької польової кухні і часом поверталися з казанком бобової або горохової юшки. Постійний голод та пошуки їжі змушували людей ризикованих і тривалих подорожей у села з метою обміну хатніх речей, одягу на продукти харчування. Це було небезпечно, адже пересування у військовій зоні без документів заборонялося за законами воєнного часу. Мати І. І. Чуяшенко разом з іншими жінками діставалася пішки до Ромен (100 км від Сум) «по махорку», яку вони в подальшому обмінювали на борошно для приготування затірки. Цю страву пам'ятають діти воєнної пори та перших повоєнних років. «3-4 склянки борошна запарювали окропом із сіллю і отримували такий клейстер, який зтирали шматочком сала. Кожному діставалося по тарілці, але не щодня».

Окрім міських управ, на окупованій території діяли деякі органи таємної поліції, жандармерії, служби безпеки. До органів управління і в поліцію йшли служити особи, згодні співробітничати з окупаційними властями. Вони також брали активну участь у залученні української молоді до примусового вивезення до Німеччини, здійснювали облави».

Сикорский А. Загадки войны : кто же освободил Сумы от немцев?/ А. Сикорский // Панорама. - 2007. - №37(12-19 сент.). - С. 1, А7.: фото: Харьковский мост взорван в 1943г.

І знову на сторінках виникає питання: хто звільнив місто від німецьких окупантів?

У багатьох ветеранів викликало здивування й незгода перейменування в 2003 р. Харківського мосту. Йому було присвоєно ім'я 40-ї армії.

Справді, місто звільняли частини 38-ї армії, їх зустрічали люди, їх імена й потрібно увічнити. Дивізії, що звільнили Суми,

ИСТОРИЧЕСКОЕ ФОТО. Солдаты выполнили свой долг. Взорванный Харьковский мост через р.Псел, Сумы, 1943 г.

одержали назву Сумсько-Київських, у їхню честь названа вулиця. А з мостом інша історія. В 1941 р. Червона армія відступала. Загін з бійців 40-ї армії залишився в місті останнім, щоб виконати наказ - підірвати міст і тим самим затримати супротивника. Вони це зробили. А меморіальна дошка,

установлена поруч із мостом, - пам'ятник унікальний, принаймні, рідкісний. Не часто зустрічаються пам'ятники солдатам, що виконували свій обов'язок не при наступі успішній обороні, а коли було зовсім погано – при відступі. Якби ті солдати 40-ї армії не виконали своє завдання, було б ще гірше. А слави вистачить на всіх, хто виконав обов'язок чесно.

Сикорский А. Хорошие люди //Панорама. – 2007. - №36 (5-12 сент.). – С. 17.

Під час окупації в Сумах були дитячі будинки. Тоді вони називались притулками. Сумчанка Валентина Марченко розповідає, що в одному дитячому будинку переховували трьох єврейських дівчаток і двох хлопчиків, трохи циганів й іспанців. Зрозуміло, по документах вони всі були слов'янами - росіянами й українцями. Валентина Марченко навіть називає прізвища людей, які пішли на такий ризик - приховувати й ховати.

Сурков В. Сумы под немцами : как жили Сумы и область во время немецкой оккупации // Данкор. – 2008. – №25 (25 июня). – С. А8-А9.

Переглядаючи статті «Сумського вісника» за 1942 і 1943 роки, який видавався під час окупації, можна сказати, що життя в місті продовжувалося, але німці поміняли його на свій лад.

Хвостенко Г. Орлята з "Прапора" / Г. Хвостенко //Суми і сумчани. – 2007. – №51(21 груд.). – С. 13.

10 жовтня 1941 року м. Суми було зайнято німецькими загарбниками. А 7 листопада 1941 року в сквері на Червоній площі зустрілися вчорашні випускники шкіл: Дмитро Косаренко, Володимир Теробун, Олексій Гранін, Василь Марченко, Анатолій Зубченко. Давно виношували намір – добути зброю і пробиватися до партизанів. Але де їх шукати? Тоді було ухвалено: утворити в Сумах молодіжну підпільну групу. Тут же командиром обрали Дмитра Косаренка, який закінчив школу №2, писав вірші, будував моделі кораблів.

Згодом до організації входило 26 юнаків і дівчат. Маючи свій радіоприймач, члени організації приймали і поширювали серед населення зведення Радінформбюро, збирали і передавали радянському командуванню дані про кількість і розташування ворожих військ, мінних полів, збирали зброю і т.д. В лютому 1943 року організація встановила зв'язок з командуванням партизанського з'єднання М.І. Наумова, яке вийшло в рейд.

Весною 1943 року фашисти напали на слід підпільників. Були схоплені і 22 квітня страчені Д. Косаренко, В. І Н. Рапоти, В. Худяков. Ті, що уникли арешту, продовжували свою роботу під керівництвом В. Теробуна аж до визволення міста.

Хвостенко Г. Як тебе не любити, місто моє! / Г. Хвостенко //Сумщина. – 2007. – №94(1 верес.). – С. 1.

Окупанти зруйнували, спалили і розграбували 29 підприємств і 24 промислові артілі, зокрема знищили цехи заводу ім. Фрунзе, рафінадний завод, суконну фабрику, біофабрику. Вивезли все обладнання із заводу «Сільелектро», усі школи підірвали, знищили чотири цегельні заводи, млин, елеватор та інші об'єкти. Зруйнували також 17 адміністративних будинків, 148 комунальних і

1244 індивідуальних житлових будинки. Центр Сум - цілі квартали - становили собою руїни. В купу цегли перетворилися навчальні заклади, лікарня, хіміко-технологічне підприємство, художній музей, телеграф, телефонна станція...

Всього гітлерівськими катами було розстріляно, замучено, повішено близько 6 тисяч сумчан. А ще п'ять тисяч сумчан, в основному молодь, вивезли до «рейху» у рабство.

Та криваві розправи не зламали духу козацьких нащадків. Діяли підпільні групи, на околиці міста дислокувався партизанський загін, який зривав мости, виводив з ладу телефонний зв'язок, здійснювались напади на ворожі гарнізони.

Хорошо, что ты не знаешь о войне : Воспоминания сумчанки, встретившей 41-й пятилетним ребенком // Ваш Шанс. – 2007. – №18 (2 мая). – С. 16А.

Зінаїді Василівні Булгаковій запам'яталось на все життя., як місто Суми зайняли фашисти.

Шовкопляс С. Суми-1943 : у спогадах визволителів міста/ С. Шовкопляс // В двух словах. - 2006. - №35(30 серп.). - С. А1, А8.

З кожним роком все менше стає сумчан, які про війну знають не з книжок і кінофільмів, а були її очевидцями. Герої статті Світлани Шовкопляс В'ячеслав Григорович Рибець, Сергій Григорович Майоров та Володимир Данилович Сальник були учасниками звільнення міста Суми в вересні 1943 року.

Сумы 1941- 1943 г.г. фотоальбом // Facebook. • Мої Суми • My Sumy : загальнодоступна група. - Режим доступу: <https://www.facebook.com/media/set/?set=oa.955409087951049&type=3> (дата звернення: 03.05.2020). – Назва з екрана.

89) Spürny, März 92,
Früchte über Pfiol m.
Sprengstelle

15754

